

GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ BAĞLAMINDA İĞDIR'DA BİR HALK METEOROLOJİSİ UYGULAMASI

A FOLK METEOROLOGY PRACTICE IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE

Oğuz DOĞAN*

ÖZ: İnsanlığın ortak bir düzlemde çevresiyle uyum içinde yaşama çabasının ürünü olan geleneksel ekolojik bilgi, sürdürülebilirliği temel alan hayat anlayışıyla kültürel yapının temelini oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetlere dayalı hayat alışkanlıklarının egemen olduğu İğdir ve yöresinde yapılan hava tahminleri ve hava koşullarına müdahale edilmeye çalışılması sırasında gerçekleştirilen uygulamalar, sözü edilen geleneksel bilginin önemli örneklerindedir. Bu çalışmayla, sözlü kültür geleneği içerisinde varlığını sürdüren ekolojik bilginin kapsam alanına giren halk meteorolojisi uygulamaları, yörede bulunan kaynak kişilerle yapılan mülakatlar neticesinde derlenmeye çalışılmıştır. Veriler, nitel araştırma tekniği kullanılarak elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Yörede yapılan araştırma, bir yönüyle geleneksel ekolojik bilginin belgelenmesi ve korunmasına katkıda bulunmayı amaç edinmektedir. Bu çalışmayla, bölgede bulunan geleneksel ekolojik bilgi yalnızca doğa ve doğa olaylarının sınıflandırılmasıyla sınırlı tutulmamış, geleneksel ekolojik bilginin halk kültürüyle olan derin ilişkisine de dikkat çekilmeye gayret edilmiştir. Böylelikle GEB'in bütünüyle ortaya çıkarılması ve olası kültürel çözülmenin önüne geçilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bahse konu uygulamalar, geleneksel ekolojik bilginin yerel olma özelliğinden ötürü kendi bağlamı içerisinde toplumsal yapı göz önüne alınarak değerlendirilmeye alınmıştır. Yöre insanının böylesi bir geleneksel ekolojik bilgiye başvurmasındaki temel düşünce, dolunun zararlı etkilerini azaltmayı, tarımsal bitkilerde oluşabilecek tahribatı önlemeyi ve doğal kaynakların korunmasına katkı sağlamayı kapsamaktadır. Sonuç olarak, yöre insanının atalarından miras olarak devam ettirdiği geleneksel ekolojik bilgi temelli uygulamalar, teknolojik gelişmeler ve yanlış tarımsal faaliyetler sonucu bölgede ortaya çıkan çevresel problemlerin çözümü için ilham alınabilecek bir alternatif olma konumundadır. Bu doğrultuda bölgede yürütülen tarımsal faaliyetlerde GEB'e dayalı çözümlerin öncelenmesi ve desteklenmesi aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması için de odak bir nokta olarak kabul edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: GEB, İğdir, Halk Meteorolojisi, Kültür, Dolu.

ABSTRATC: *Traditional ecological knowledge, which is the result of humanity's effort to live in harmony with its environment on a common plane, forms the foundation of the cultural structure with a life understanding based on sustainability. The practices of weather forecasting and attempting to intervene in weather conditions, prevalent in İğdir and its surroundings where agricultural activities dominate, are significant examples of this traditional knowledge. This study aims to compile folk meteorology practices, which fall within the scope of ecological knowledge sustained within the oral cultural tradition, through interviews conducted with local*

* Doç. Dr.-İğdir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/İğdir-doganoguz32@gmail.com (Orcid: 0000-0002-7752-8378)

informants. The data consist of information obtained using qualitative research techniques. The research conducted in the region aims, in one aspect, to contribute to the documentation and preservation of traditional ecological knowledge. This study not only limits the traditional ecological knowledge in the region to the classification of nature and natural events but also strives to highlight its deep connection with folk culture. Thus, it seeks to fully reveal TEK and prevent possible cultural disintegration. These practices are evaluated within their context, considering the social structure due to the local nature of traditional ecological knowledge. The primary rationale for the locals to resort to such traditional ecological knowledge is to reduce the harmful effects of hail, prevent potential damage to agricultural plants, and contribute to the conservation of natural resources. As a result, traditional ecological knowledge-based practices, inherited from ancestors and continued by the local people, stand as an alternative that can be inspired to solve environmental problems arising in the region due to technological advancements and incorrect agricultural activities. In this regard, prioritizing and supporting TEK-based solutions in agricultural activities conducted in the region should also be considered a focal point for achieving sustainability goals.

Keywords: TEK, İğdir, Folk Meteorology, Culture, Hail.

Giriş

Doğa ve doğa unsurlarıyla gerçekleşen zorunlu etkileşim arkaik düşüncenin yaşam konusundaki davranış ve eylemlerini de şekillendirmiştir. Karşılan olay ve durumların bilinmezliğine tepki göstermeye gayret eden söz konusu bilinç, bu görüngüleri zamanla bilindik kılma güdüsünü sistematik haline getirmiştir. Bilindik kılınan gelişmeler zamanla benzer ritüel, eylem ve tapınımlarla bilinçsel düzeyde kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Böylelikle ilkel insan, çevresinde güvenli alanlar oluşturmayı ve yaşantısını bu hissiyat doğrultusunda sürdürmeyi amaçlamıştır. Bahsi edilen sürecin süreklilik kazanması ise geleneksel bilginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlk deneyimlerin mirası üzerinde varlığını belirginleştiren geleneksel bilgi, ardı sıra gelen nesillerin doğayla olan mücadele bilincini artırmış ve yeni aşamalara geçişi hızlandırmıştır.

İnsanlığın bilinç havuzunda biriken geleneksel bilginin önemli kollarından biri de ekolojik bilgidir. Nitekim doğayla kurulan zorunlu ilişki ekolojik bilginin de öğrenilmesini zorunlu hale getirmiştir. Geçmiş yaşantıların temellendirdiği deneyimler üzerinde yükselen ekolojik bilgi, bir bakıma kendini uygulama, inanış ve ritüeller aracılığıyla geleceğe taşımıştır. Nitekim Berkes de (1993: 3) GEB'in kaynak kullanım uygulamalarında tarihsel süreklilik gösterdiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu görüşler doğrultusunda Yolcu, geleneksel ekolojik bilgiyi şöyle tanımlamaktadır:

“Belirli bir kültür veya topluluk içinde nesiller boyunca geliştirilen ve aktarılan kümülatif bilgi, uygulama, inanç ve felsefeleri ifade eder. GEB, yerli halkların, yerel toplulukların ve geleneksel toplumların yüzyıllar boyunca doğal çevreleriyle yakın bir uyum içinde yaşayarak geliştirdikleri bilgi sistemidir; yerel ekosistemler, çeşitli türler (bitkiler, hayvanlar ve insanlar) arasındaki ilişkiler ve çevreyi yöneten ekolojik süreçler hakkında derin bir anlayışı kapsar.

Bu bilgi genellikle yaşlılardan genç nesillere sözlü olarak aktarılır ve bu topluluklar için kültürel kimliğin ve yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır.” (Yolcu, 2023: 265).

Yolcu'nun tanımına bakıldığında geleneksel ekolojik bilginin yaşlılardan gençlere sözel olarak aktarıldığı ve toplumların kültürel kimliği açısından oldukça önemli bir yerde konumlandırıldığı görülmektedir. Bu aktarım süreci ise atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler gibi dil malzemeleri, anlatılar, inançlar ve ritüeller aracılığıyla gerçekleşmektedir. (Yolcu- Aça, 2019: 863). Doğal yaşamın bir getirisi olan bu bilgiler süreklilik anlayışı içerisinde uygulanarak kadim bilgi noktasına erişmiştir. Hatta bahsi geçen bilgiler kendi içerisinde oluşturduğu çeşitli yaptırım ve uygulamalarla doğa temelli kültürel oluşumların doğuşuna dahi sebebiyet vermiştir. Doğa ile ruhsal ilişki kuran ve insan-doğa eşitliği paradigması bağlamında yaşamını sürdüren topluluklar tarafından üretilen bilgilere “geleneksel ekolojik bilgi” denilmesi de ileriye sürülen yapıdan kaynaklanmaktadır (Karakaya, 2022: 129). Bunların yanında geleneksel ekolojik bilgi ve kültür, halk biliminin temel araştırma alanına girmektedir. Özellikle sözlü edebiyat ürünleri ve gelenek kültürünün tamamı GEB'in bir sonucudur. Zira geleneğin temsilcileri ve ürünlerinin incelenmesi bir bakıma geleneksel (ekolojik) bilginin çözümlenmesi sürecini ifade etmektedir (Özdemir, 2022: 26).

Geleneksel ekolojik bilginin toplumsal yaşamda önem arz ettiği Anadolu coğrafyası, keşfedilmeyi bekleyen pek çok uygulama ve ritüeli içerisinde barındırmaktadır. Zira sözü edilen alanda GEB; tarım, hayvancılık, avcılık gibi geçim yöntemleri ile etnobotanik, gastronomi, geleneksel tıp, ebelik, meteoroloji ve zanaat gibi çeşitli alanlarda karşımıza çıkabilmektedir. Bu bilgi hem deneyime dayalı pratik bilgiyi hem de bunun soyut yorumlarını içerebilmektedir (Karabaşa, 2022: 61). Yukarıda da adı anılan halk meteorolojisi, toplumun uzun yaşamışlığı neticesinde şekillenen kadim ve zengin bir alan olma özelliğine sahiptir. Halk meteorolojisi, yerel toplulukların doğa ve çevreyle olan etkileşimlerinin bir yansıması olarak gündelik yaşamda kendisini var etmiştir. Bilindiği üzere GEB, çevreye dayalı değişimlere ayak uydurmak amacıyla insanların nesiller boyu taşıdıkları bilgi ve uygulamalar bütününden meydana gelmektedir. Halk meteorolojisi bu bağlamda, gök cisimlerinin gözlemlenmesi ve diğer doğal işaretlerin kullanılması yoluyla hava durumunu tahmin etme geleneğini içermektedir. Bu tahmin geleneği, yerel toplulukların doğal çevreleriyle olan derin ve uzun süreli ilişkisinin bir yansımasıdır (Nedelcheva- Doğan, 2011: 91). Bu minvalde Biray, halk meteorolojisinin tamamen tabiatın gözlenmesine dayandığını ve insanoğlunun, hayatı kolaylaştırmak için bu uygulamalara başvurduğunu söylemektedir (Biray, 2013: 2). Nitekim doğa bilimleri içindeki meteorolojinin sistematik olarak gelişmediği dönemlerde, insanoğlu hava koşullarını atalarından öğrendiği geleneksel yöntemlerle tahmin etmeye çalışmıştır. Bu durum bir yönüyle tarım, hayvancılık, avcılık ve denizcilik gibi hava koşullarıyla şekillenen ekonomik faaliyetlerde onu başat olgu konumuna erdirmişdir. Uzun süreli gözlemlerle tecrübe edilen

geleneksel bilgi, toplulukların hava durumunu doğru bir şekilde tahmin etmelerini sağlamıştır (Aça, 2016: 567).

Günümüzde tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan toplumlar, modern meteorolojik verilere ek olarak, kendi kültürel miraslarından kaynaklanan geleneksel hava tahmini yöntemlerini kullanmaya devam etmektedirler (Demirkaya, 2013: 175). Iğdır ve yöresinde de temel geçim kaynaklarının korunmasına yönelik olarak halk meteorolojisinin bazı durumlarda atalardan öğrenildiği şekliyle kullanıldığı görülmektedir. Sözü edilen bölgede gerçekleştirilen saha çalışmalarında insanların geçim kaynaklarının daha çok tarımsal faaliyetler üzerinden olduğu gözlemlenmiştir. Yöre insanının Iğdır Ovası'nda yetiştirdiği ürünler, ekonomik anlamda buradaki toplumsal yapıyı doğrudan etkilemektedir. Yetiştirilen ürünlerin zarar görmemesi ve verimin düşmemesi, tarımla uğraşan kişilerin önceliğini oluşturmaktadır. Bu önceliğin toplumsal yaşamda yer edinmesini sağlayan etmen ise hiç şüphesiz meteorolojik olaylardır. Olumsuz meteorolojik olaylardan önce önlem almak veya dolu şeklinde yağın yağışı yağmura dönüştürmek için geçmişten günümüze değin birtakım uygulama ve ritüellerin yapıldığı, kaynak kişilerin anlattıklarından hareketle tespit edilmiştir. Yüzyıllardır söz konusu alanda yapılan tarım, halkın kültürel belleğinde muhafaza ettiği geleneksel ekolojik bilgiyle sürdürülmeye çalışılmaktadır. Çalışma kapsamında Iğdır ve yöresinde yapılan derlemelerle halk meteorolojisi olarak değerlendirilebilecek “dolunun yağmura dönüştürülme uygulaması” toplumsal farkındalığa geleneksel ekolojik bilgi bağlamında sunulmaya çalışılmıştır.

Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Iğdır'da Bir Halk Meteorolojisi Uygulaması

Bireyin çevresini yaşamsal akıl doğrultusunda şekillendirme gayreti ile giriştiği eylemlerin temelinde, doğanın koruyucu ve kapsayıcı yönüne erişme isteği yatmaktadır. Nitekim insanoğlu ruhsal bütünlüğünü sağlama düşüncesiyle varlık alanını düzenleme ve düzensizliği ortadan kaldırma sorumluluğunu benliğinde sürekli olarak taşımaktadır. Bu sorumluluk hissi gündelik yaşam içinde kendini farklı şekillerde ortaya koymakta ve kişinin davranışlarına yön vermektedir. Böylelikle yaşadığı yer ve alanla ontolojik bir bağ kuran birey, yaşamını sürdürmek için geçmişte ataları tarafından biriktirilen yaşam tecrübelerine sığınmaktadır. Bu tecrübeler ise âdeta atalar ruhunu yansıtan derin bir bilgiye sahiptir. Doğanın uzun süreli gözlemi ve deneme-yanılma yoluyla tecrübe haline gelen bu yapı, toplumsal yaşamın her yerinde kendini göstermektedir. Endüstrinin gelişmediği veya az geliştiği kırsal coğrafyalarda bulunan yerel halklar, atalar ruhundan izler taşıyan geleneksel bilgi yardımıyla hayatlarını yönlendirmeye çalışmaktadır.

Bu doğrultuda bakıldığında özellikle de kırsal alanlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan kişiler daha kısıtlı imkânlarla büyük mücadeleler vermektedir. Zorlukların getirdiği hayatta kalma mücadelesi, yaşanan

bölgenin konum ve şartlarına göre değişkenlik göstermektedir. Bölgenin konumuna göre şekillenen ve üretilen görüngülerden biri de ekolojik bilgidir. Mistik düşüncenin temellendirdiği ve ataların bilgi birikimiyle de gelenekselleşen ekolojik bilgi birikimi yerel toplumların sağlıklı olarak hayatlarını sürdürmelerine olanak sağlamaktadır (Büyüksahin, 2018: 58). Geleneksel ekolojik bilgi, kendiliğinden ortaya çıkan bir bilgi sistemi olmaktan uzaktır. Çünkü bu bilginin üretilebilmesi için doğayla iyi ilişkilerin kurulması ve bu süreçte güdülenmiş açık bir bilince sahip olunması gerekmektedir (Karakaya, 2022: 131). Ramazan Korkmaz, insanın doğayla geliştirmesi gerektiğine inandığı ilişki için şunları söyler:

“Doğanın rehabilite eden, sağaltan yanı, yer su ruhlarının kutsal gücüne de gönderme yapar; kimselerin anlamadığı ve yüz çevirdiği bir zamanda doğa, insana içtenliğini sonuna kadar açar, onu dinler ve anlar; tıpkı sevinçlerine tanıklık edip onu bölüşerek artırdığı gibi, şimdi de acılarını paylaşır. Böylece insan, doğaya karşı bir varlık değil onun bir parçası olarak varolduğunu hissederek; doğayı severek, anlayarak saygı duyarak; kendisini sever, anlar ve saygı duyar.” (Korkmaz, 2008: 178).

Geçim kaynağı büyük oranda tarımsal faaliyetlere dayanan Iğdır Ovası'nda, çok eski zamanlardan günümüze kadar doğayla geliştirilen iyi bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Nitekim yörede toplumsal yaşam, günümüzde bile halk takvimine göre ayarlanmaya çalışılmaktadır. Özellikle yörede canlı bir şekilde varlığını sürdüren mevsim bayramları, sözü edilen durumun önemli örneklerindedir. Bu örnek geleneksel ekolojik bilginin dünya görüşü ile ya da kültürün bütünlüğü ile ilişkisini daha iyi anlamayı olağan hale getirmektedir (Karabaşa, 2022: 67). Zira doğanın canlanmasına karşılık gelen Nevruz Bayramı geleneksel bağlam içerisinde canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Iğdır ve ilçelerinde kışın son günlerinde çeşitli gösteri ve oyunları toplumsal alanlarda sıklıkla gözlemek mümkündür. Yörede sürdürülen bu uygulamalar kış mevsiminin bitmesine ve baharın bereketle gelmesine yönelik yapılmaktadır. Özellikle 21 Mart'tan yani Nevruz'dan bir hafta önce yörede hazırlıklar başlamakta ve evler temizlenerek yeni kıyafetler giyilmektedir. Yine bu günlerde hastalar ziyaret edilerek fakir kimselere yardımlarda bulunmaktadır (Güner- Şimşek, 1998; 132-133). Bütün bu gelişmeler yerel halkın, kökeni doğayla çok eski zamanlara kadar dayanan ilişkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira yapılan etkinliklerin temelinde doğanın insanlara sunduğu nimetlerin kesintiye uğramaması ve süreklilik kazanması isteği yatmaktadır. Hatta bolluk ve bereketin yöre insanının yaşamında kalıcılığı hazırlanan “yeddi levin honçasından”¹ ayrılan pay ile sağlanmaya çalışılmaktadır. İnsan

¹Nevruz Bayramı kutlamaları sırasında en az yedi çeşit kuruyemiş ve soğan kabuklarıyla boyanmış yumurtalarla hazırlanan hediyeliklere yörede yeddi levin honçası adı verilmektedir.

yaşamını doğa ve doğadan elde edilen unsurların şekillendirdiği İğdır ve çevresinde geleneksel ekolojik bilgi kapsamında değerlendirebileceğimiz pek çok uygulama toplumsal yaşamda kendine yer bulmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınacak uygulama ise yöre insanının dolunun yağacağını önceden tahmin etmeye çalışması ve dolunun yağmura dönüşmesi için bazı geleneksel eylemlere girişmesi şeklindedir.

Aça'ya göre GEB'in temsil alanlarından biri olan meteoroloji bilgisi, toplumların geleneksel dünya görüşlerinde yer bulan inanış ve düşünüş kalıplarıyla yakından ilgilidir. Zira kadim topluluklar, doğaya egemen olduğunu düşündükleri güçlerin, hava durumuna hükmedebileceğine inanarak çeşitli uygulama ve ritüeller geliştirmişlerdir. Bu inanışlar doğrultusunda geliştirilen kimi ritüellerle hava koşullarına dönük müdahalelerde bulunmayı amaçlayan söz konusu topluluklar, din adamı saydıkları temsilcilerin kehanet nitelikli uygulamalarının içine hava tahminlerini de eklemişlerdir. Özellikle eski Türk toplumunda yer alan kam, şaman veya baksılar, öncü hava tahmincileri olarak öne çıkmaktadırlar. Şamanlar, doğaüstü güçlerden yararlanarak veya doğayı gözlemleyerek geleneksel meteoroloji bilgisinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu figürler, hava tahmininde bulunmanın yanı sıra hava koşullarına müdahale etmeye de çalışmışlardır. Günümüzde de geleneksel yaşam biçiminin sürdürüldüğü yerlerde, bu gelenekleri devam ettiren uzman hava tahmincileri bulunmaktadır (Aça, 2016: 568). İğdır ve yöresinde dolu gibi bir hava koşuluna müdahale edilmeye çalışılması ve bunun için bazı ritüellerin yürütülmesi, geleneksel dünya görüşünün uygulamalarla kendini dışa sızdırmasıdır. Yöre insanının gerçekleştirdiği ritüeller, kolektif Türk ruhuyla kurulan güçlü içerik bağının bir sonucudur. Nitekim geçmiş dönemlerde şamanlar tarafından yapılan hava koşullarına müdahale işlemi, günümüzde bölge insanı tarafından hanenin en büyük çocuğu üzerinden yürütülmeye çalışılmaktadır.

Bilindiği üzere İğdır, Türkiye'nin en az yağış alan ili olma özelliğini taşımaktadır. Bu durum ise bölgede yürütülen tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yöre insanı, söz konusu olumsuzları ortadan kaldırmak veya bunları önlemek amacıyla geleneksel ekolojik bilgiye sıklıkla başvurmaktadır. GEB'in kullanılma amacı ise daha çok, sürdürülebilir ve doğal yöntemlerle su ihtiyacını giderme doğrultusundadır (Karaoğlu, 2011: 101). Bölgede yağışın çok az olması suyun değerini yöre insanı açısından oldukça arttırmaktadır. Kaynak kişiler gerçekleştirilen görüşmeler sırasında dolunun, yetiştirilen tarımsal ürünleri olumsuz yönde etkilediğini ve ürünlere ciddi zararlar verdiğini sıklıkla belirtmiştir. Bu zararlara karşın dolu yağışı yerel halk tarafından yapılan geleneksel uygulamalarla başka bir forma dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yöre insanı bir bakıma arzu edilmeyen bir durumu lehine çevirme gayretine girişmektedir. Zira suyun ve yağışın değerini bilen yerel insanlar, söz konusu meteorolojik olayı dönüştürme düşüncesiyle hareket etmektedir. İğdır'ın Tuzluca ilçesinde yaşayan kaynak

kişinin aktardıklarına göre dolu yağışının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için sırasıyla şunlar yapılmaktadır:

“Dolunun çoh ve şiddetli yağdığı vahitlarda; ekinlere, bahçedeki ağaçlara ve meyvalara zerer verir. Bu kimin sebeplerden dolayı dolunun bir an önce suya (yağmura) dönmesini istiyirik. Yağmur bolluh bereketli demehdi. Anasının ilki olan uşah (kişi) eşişe ya da evin damına çıhıp göye baharah;

‘Men anamın ilkiyem

Guyruğu gara tülküyem

Suya dön, suya dön’ deyir ve kısa sürede dolunun suya döndüğü görülür.” (KK-1).

Kaynak kişinin atalarından görerek yerine getirmeye çalıştığı söz konusu uygulama, geleneksel ekolojik bilgiye ait alan içerisinde değerlendirilmeye uygun özellikler taşımaktadır. Zira kaynak kişinin de belirttiği üzere ekinlerin, ağaçların ve meyvelerin zarar görmemesi için halk inanışları temelli bir uygulamaya gidilmektedir. Bu durum bir yönüyle meteorolojik olaylar sonucu oluşabileceği düşünülen olumsuzlukların önlenmesi düşüncesini taşımaktadır. Bu uygulama yürütülürken hanenin ilk olan bireyinin ritüelin yürütücüsü olması ve çıktığı dam veya eşikten gökyüzüne dönerek çeşitli sözler söylemesi ve istekte bulunması, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir noktadır.

Uygulamanın içinde yer alan aşamaların daha iyi anlaşılabilmesi için elbette ki toplumun geçmiş ve günümüz yaşantılarına bakmak gerekmektedir. Zira GEB, çoğu durumda açık bir şekilde kendini göstermemektedir. Bu gibi durumlarda GEB, topluluk üyelerinin geleneklerinde, ritüellerinde ve inançlarında gömülü bir şekilde ilgililer tarafından keşfedilmeyi beklemektedir (Aça- Yolcu- Dinç, 2023: 11). İğdir ve yöresinde yürütülen ritüelin temelinde, görüldüğü üzere geleneksel ekolojik bilgi bulunmaktadır. Bahsedildiği üzere Türkiye’nin en az yağış alan şehri olma konumundaki İğdir’da yıl içinde yağışın olup olmayacağı ve buna bağlı kuraklık tehlikesinin farkındalığı için bazı uygulamalar gerçekleştirildiğine kaynak kişiler tarafından değinilmiştir. Halk meteorolojisi açısından önemli olan uygulama şu şekildedir:

“İlkbahardaki ilk göy gürülmesi bizim için önemli bir olaydır. Herkes ilk göy gürlemesinde eline bir gaşış alıp evin damına çihar. Bu gaşışı peyenin (ahır) ya da evin bacasından içeri atar. Gaşış düz düşerse; yağmurun az yağacağına inanırh. Bu yılın gurah bir yıl, ekinlerin az ve açlığın olacağına bilirih. Ancak gaşış ters düşerse; yağmurun bol yağacağına, ekinlerin bollaşacağına ve bereketin yıl boyu sürecine inanırh” (KK-2).

Kaynak kişilerden derlenen uygulama, ritüel ve inanışlarda ana vurgunun “ilk”ler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu anlayışın temelde uzandığı paradigma kutsallıktır. Bir bakıma “ilk olma” şartı bilinci, merkezi

olana götürmektedir. Nitekim her şeyin ilk olanı aslında “yeniden” bir başlangıca işaret etmektedir. Bütün düşüncelerin çıktığı yer ise doğanın besleyici, koruyucu ve var edici yönlerini içine alan kutsal anlayışla kurulan ilk bağ/lantiya yapılan bir göndermedir. Çünkü yörede ilkbahardaki ilk gök gürlemesi ve evin ilk çocuğu gibi yinelemelerde olduğu gibi “ilk” kavramı odak noktada yer almaktadır. Evde ilk çocuğun bulunmaması durumunda o çocuktan sonra ilk gelen çocuğun, çocuğun olmaması halinde ise hane bireyleri arasında yaşı en büyük olan kişinin söz konusu ritüelleri yerine getirme sorumluluğu bulunmaktadır (KK-3, KK-16). Yörede gerçekleştirilen uygulamaların nesiller boyu varlığını sürdürmesi Houde’nin: “*Geleneksel ekolojik bilginin kaybolması demek yaşam alanları olan kırsalın korunmasının da bitmesi, kültürün, dilin, yaşanan ev tiplerinin, anlatılan hikayelerin ve birçok folklorik yaşam pratiklerinin de kaybolması demektir. Geçmişle günümüz arasında var olan çok güçlü bağların kopması demektir.*” (Houde 2007’den akt. Büyükhahin, 2018: 64) şeklindeki ifadeleri açısından da oldukça dikkate değerdir. Zira yöre insanının, gelişen teknolojiye rağmen halk meteorolojisine başvurması ve yağmakta olan dolunun yapısını değiştirmeyi düşünmesi geçmişten geleceğe aktarılan folklorik yaşam pratiğine somut bir örnek sunmaktadır. Kaynak kişilerin, uygulamaları atalarından görerek sürdürmeye çalışması da geçmişin varoluşsal değerleriyle geliştirilen güçlü ilişkinin bir sonucudur.

Houde’nin GEB bağlamında dikkat çektiği unsurlardan biri de yaşanan ev tipleridir. Tarımsal faaliyetlere dayalı yaşam alışkanlıklarının getirisi olan yaşanan ev tipleri Iğdır’da geleneksel ekolojik bilgi sonucunda şekillenmiştir. Bir bahçeden diğerine geçişin temel oluşturduğu mimari anlayışla konumlandırılan evlerden kayısı, elma ve sebze bahçelerine geçilmektedir. Dolu yağmaya başladığında kişilerin tarımsal alanların odağında yer alan evlerinin çatı/dam veya eşiklerinden söz konusu uygulamaları yürütmeleri de GEB’in bir gereği olarak yorumlanabilir gelişmelerdendir.

Iğdır ve yöresinde yağın doluyu durdurmak için yapılan uygulamalardan diğeri de yere düşen tanelerden birinin evin ilk çocuğunun, kızı tarafından alınıp ısırılmasıdır. Hanenin ilk çocuğu dolu tanesini ısırıktan sonra şu sözleri birkaç kez tekrar ederek istekte bulunmaktadır (KK-14):

“Men yağanda “Men anamın ilkiyem
Sen yağ Guyruğu dolu tilkiyem” (KK-11, KK-8).
Men kesende
Sen de kes” (KK-4, KK-5).

Kaynak kişiler söz konusu uygulamayı özellikle ekinlerin ve yörenin tescilli tarımsal ürünü olan kayısının zarar görmemesi için yaptıklarını söylemektedir. Iğdır Ovası’nda yetiştirilen ve ilin önemli ihracat ürünü olan kayısının dolu yağışından etkilenmesi yöre halkı tarafından istenmeyen

durumların başında gelmektedir. Zira kayısı yetiştiricilerine göre dolu yağışı, ürünlere yüzeysel olarak zarar vermekte ve satış aşamasında değerini düşürmektedir. Dolunun etkisiyle aynı zamanda ağaçların dal ve yapraklarında yırtılma ve delinmeler meydana gelmektedir Bahsedilen bu durum da ağaçların verimliliğini azaltmaktadır (KK-15, KK-10). Yöre insanının geçmişten günümüze bu uygulamaları yerine getirmesindeki düşüncesi ise ekolojik dengenin korunmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi, özgün ve yerel bir bilgidir. Ancak doğaya yaklaşımı açısından modern bilimsel bilgidan ayrılmaktadır. Kendi içerisinde mistik anlamlar taşısa da gerçeklikten kopmamakta, aksine deneysel ve pragmatik bir yapı içermektedir. GEB'in doğayla ilişkisindeki mistik anlamlar, kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlayan en önemli faktör olarak kabul edilebilmektedir (Koç, 2022: 85). Ayrıca GEB, yerel çevrede gelişerek bu alanın koşulları ve insanların gereksinimlerine uyumlu hâle gelmektedir. Bu bilgi sistemi deneme-yanılma yoluyla ortaya çıktığı için statik bir özellik barındırmaktadır. Bunun yanında maruz kaldığı dış etkileri de kendi yapısına uygun şekilde bünyesine katmaktadır (Rai- Mishra, 2023: 1).

Iğdır'ın bazı yerlerinde yine dolunun kesilmesi ve yağmura dönüşmesi için hanenin en büyük çocuğu bir maşrapaya su doldurarak onu yağın doluya doğru serper. Hanenin en büyüğü olan bu kişi suyu üç defa serptikçe “Suya döndür, suya döndür” diye seslenir (KK-6, KK-15, KK-14). Seslenmeden sonra şu sözler yine üç defa tekrarlanır:

“Men anamın ilkiyem
Ağzı kara tilkiyem
Men kestim
Sen de kes” (KK-13).

Kaynak kişiler, dolunun ekinlere zarar vermemesi, çekilen sıkıntıların boşa gitmemesi ve verilen emeklerin karşılık bulması için bu uygulamaları yürütme gayretinde olduklarını bildirmişlerdir. Onlara göre her ne kadar teknoloji gelişmiş ve bilinç seviyesi artmış olsa da atalarından kalan bu uygulamaların kendileri için oldukça farklı bir yeri bulunmaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen kişiler ayrıca yürütülen uygulamalardan sonra dolunun durduğunu veya yağmura dönüştüğünü söylemektedir (KK-13, KK-7, KK-9). Bazı kaynak kişilere göre ise havanın aniden kararıp soğuması dolunun yağacağına işaret olarak kabul edilmektedir. Geleneksel hava tahmininden sonra bardağın içerisine su doldurulup bir yudum içilir ve niyet edilir. Su içildikten sonra edilen bu niyet dolunun bertaraf edilmesi düşüncesiyle yapılır. Hanede varsa büyük çocuğun kızından, içilen bardakta kalan suyu doluya serpmesi istenir (KK-8, KK-11). Ritüelde doluya doğru su serpilmesi ve dolunun yağmura dönmesi için istekte bulunulması, uygulamanın büyüsel yönünü de göstermektedir. Çünkü büyü, arzu edilen sonuçların elde edilmesi için gerçekleştirilen, kendi içinde tutarlı gibi görünen ancak rasyonel olmayan birtakım işlemlerden ibarettir. Frazer,

büyü olgusunu iki temel prensibe dayandırmaktadır. İlki bir şeyin benzerini üretmesi, ikincisi ise bir kez temas kuran şeylerin fiziksel temasları kesildikten sonra dahi belli bir mesafeden birbirini etkilemeye devam etmesidir. İlk ilke olan benzerlik yasasından hareketle büyücü, arzuladığı etkiyi yalnızca taklit ederek yaratabileceği sonucuna varmaktadır (Frazer, 2015'ten akt. Yolcu vd., 2023: 77-78). Benzer durumu yukarıda yapılan uygulamalarda görmek mümkündür. Çünkü yağmakta olan doluya su serpilmesi ve dolunun suya (yağmura) dönüşmesinin istenmesi benzerlik yasasından hareketle vücut bulmaktadır. Kişilerin ritüel sırasında "Suya döndür, suya döndür" ifadesini tekrarlaması da bahsedilen görüşün bir sonucudur.

Dolu yağışının durdurulması için yörede yapılan uygulamalardan biri de evin büyük çocuğunun yere tuz gömmesi şeklindedir (KK-7). Bunların dışında bir diğer farklı inanış ise dolu yağmaya başladığında evin çatısı veya (eski zamanlarda) damına ekmek atılması şeklindedir (KK-12, KK-5). Suveren Köyü'nde de dolunun yağacağı hissedildiğinde ekmekler tuzlanmaya başlanır ve dolunun yere düşmesiyle tuzlu ekmekler dama/çatıya atılmaya başlanır. Bu uygulamaların da yine temel düşüncesi olası kaza, bela ve afetlerin önüne geçerek ekinlerin zarara uğramasını engellemektir (KK-10).

Tuan'a göre yerler, insanın bilinçaltında zihniyle ilişkilendirdiği kişilik ve ruh duygusunu içermelidir. Ayrıca kişiliğin iki temel yönünden bahsederek bunların yücelik ve sevgi uyandıran yerler olabileceğini söyler. Babadan kalma bahçe veya bir hatıranın sevgi uyandıran özelliğe sahip olduğunu belirtir. Ona göre yerin ilk anlamı görsel ve estetik iken diğer anlamı da koku, tat ve dokunma duyuları algılanabilir niteliktedir. (Tuan 1977'den akt. Derinöz, 2022: 73). Bu düşünce düzleminden bakıldığında insanlar, bir yere ait olan unsurlara dokunmak ve koklamak yoluyla bilinçaltılarında o yerleri tanıyabilmektedirler. Bilinçaltında tanımlı olan bu bilginin kaynağı da insan-doğa ilişkisinden ileri gelmektedir. Geçmiş yaşantılarının üzerine temellendiğini çalışmanın başında ifade ettiğimiz geleneksel ekolojik bilgi, bilinçaltını şekillendiren önemli fenomenlerdendir. İğdır ve ilçelerinde yetiştirilen kayısı ve elmalar, yer duygusunu anılarla ve yaşanmışlıklarla ilişkilendiren bir hüviyete sahiptir. Tarımsal geçmişi çok eskilere dayanan bu iki meyvenin yöre insanının belleğinde taşıdığı anlam ve hatırlattığı anılar, yer duygusunu tetikleyen ve insan bilincinde özel bir yer edinilmesini sağlayan örneklerdir. Çünkü yöre insanı sadece İğdır yöresinde yetişen ve kendine has bir yapıya sahip olan kayısıya "şalağı" adını vererek meyveyi özel bir yerde konumlandırmaktadır. Aynı şekilde türkü gibi önemli bir kültürel bellek mekânında toplumsal değerini yaşatan bir diğer meyve de İğdır'ın "al elması"dır. Her iki meyvenin yetiştirilmesi ve hasat edilmesinde geleneksel ekolojik bilgiden istifade edilmektedir. Nitekim meyve ağaçlarının özellikle kayısının çiçek açtığı dönemlerde olası bir dolu yağışı, yöre insanı için arzu edilmeyen ve korku teşkil eden önemli

hususların başında gelmektedir. İnsanlar bahsi edilen doğa olayından etkilenmemek veya olası olumsuzlukları asgariye indirebilmek için halk kültürü içerisinde yaşatmaya devam ettirdikleri ritüel ve uygulamalara başvurmaktadır. Çünkü yörede düğün, sünnet, nişan vs. gibi ekonomik varlık getiren eylemleri genel anlamda bölgede yürütülen tarım faaliyetlerine bağlı olarak sürdürmektedir. Bu anlayış bir yönüyle halk takvimi içinden kendisine zamansal bir aralık bulmuştur. Yöre insanı yaşamları için önem arz eden olayları kayısının çiçeklenme, yeşerme ve olgunlaşma dönemlerine göre tarihlendirmektedir. Özellikle kayısı hasadından elde edilen ekonomik gelir yerel halkın büyük ölçüde sosyal yaşamlarını şekillendirmektedir.

Sonuç

Geleneksel ekolojik bilgi, insanoğlunun içerisine doğduğu doğal çevreyle olan kadim ilişkisi ve etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştır. Toplulukların yaşamlarını sürdürme düşüncesiyle doğayla geliştirdiği karşılıklı bağ, ideal dönüşümlere imkân sağlayan özellikler barındırmaktadır. Sosyal bir varlık olmanın getirisi olan söz konusu ilişkiler zamanla kendi olma değerlerini yaşatan ve derin bilgelikler barındıran tamamlayıcı bir yapıya evrilmesini sağlamıştır. Bu özelliklere sahip geleneksel ekolojik bilginin somut örneklerinden biri de Iğdır ve yöresindeki hava tahminleri ve hava olaylarına müdahale gibi geleneksel rolünü modern zamanda da yerine getiren bazı uygulamalardır. Olumsuz hava koşullarına karşı kendi direnç yöntemini geliştiren eski insanlar, bir yönüyle düzensizlik karşısında düzeni sağlama amacı gütmeye çalışmışlardır. GEB, aynı zamanda toplumların geçmişlerini, kültürel alışkanlıklarını ve hayat görüşlerini de yansıtan özelliğe sahiptir. Çevresel kaynakların korunması ve sürdürülmesinde de bu geleneksel bilginin kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Ülkemizin en az yağış alan ili olan Iğdır'da ekosistemin ve çevrenin sürdürülebilirliği oldukça önemlidir. Nitekim önceleri geniş alanlarda pamuk tarımı yapılan yörede günümüzde bu durumdan pek bahsedilmemektedir. Zira son yıllarda değişen iklim şartları pamuk tarımını zorlaştırmış, hatta bitirme noktasına getirmiştir. İstenmeyen bu gibi örnekler, doğayla kurulan iyi ilişkilerin bozulduğunu göstermektedir. Bu ilişki zinciri bir yönüyle doğayla insan arasında tesis edilen kültürel bağların çözülmesine de sebebiyet vermektedir. Böylesi durumlar da GEB'in işlevsizleşmesini beraberinde getirmektedir. Yörede tarımsal faaliyet yapılan alanların ve tarımı yapılan ürün çeşitliliğinin son yıllara doğru azalması ekosisteme verilen insan kaynaklı zararlardan ileri gelmektedir. Söz konusu olumsuzlukların önüne geçilmesi ve farklı alternatiflerin geliştirilmesi, geleneksel ekolojik bilginin yardımıyla sağlanabilir durumlardandır. Nitekim yörede dolunun yağıp yağmayacağı, gökyüzündeki değişimlere göre tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Dolu yağmaya başladığında ise yağışa, kökeni şamanlara kadar gittiği düşünülen bir müdahale uygulaması hanenin ilk doğan kişisi tarafından yapılır.

Uygulamanın temel düşüncesinde dolunun hüviyet değiştirip yağmura (suya) dönüşme isteği yatmaktadır. Ayrıca söz konusu bu istek ve temenni geleneksel ekolojik bilginin yöredeki sürekliliği ve uygulanabilirliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bunların yanında uygulamalar sırasında yağın doluya, su serpilerek yağmur formuna dönüşmesinin beklenmesi de ritüelin büyüsel niteliğine işaret etmektedir. Olumsuz hava koşullarını kontrol altına almayı amaç edinen yöre insanının yerine getirmeye çalıştığı ritüeller, doğa ve insan arasındaki simbiyotik ilişkinin bir karşılığı olarak değerlendirilmelidir.

Bütün düşüncelerden hareketle yörede GEB'in şekillendirdiği bahse konu uygulama ve ritüellerin ekolojik yapıyı koruyarak tarımsal sürdürülebilirliğe katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu bilginin varlığı, yöreye ait kadim bir ekolojik sözlü tarih yapısını da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak yörede yürütülmeye çalışılan uygulamaların, geleneksel ekolojik bilginin statik yapısını ve yerel halkın doğayla olan ilişkisini şekillendirerek gelişim göstermeye devam ettiği de izlenim edilmiştir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aça, M. (2016). Halk bilgisinin takvim, mevsim/iklim, çevre, sağaltma ve hukuka dönük temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, (ed.: Mustafa Aça), 559-591, Konya: Kömen,
- Berkes, F. (1993). *Traditional ecological knowledge in perspective. traditional ecological knowledge: Concepts and cases*. (ed.: Julian T. Inglis), Ottawa: International Development Research Centre.
- Biray, N. (2013). Bugün hava nasıl olacak? Halk bilgisine dayalı takvim ve hava tahmini: "Kazak Türkçesi örneğinde". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(2), 1-30.
- Büyükaşahin, F. (2018). *Sarıkeçili Yörükler'in kültür-çevre ilişkisi içerisinde geleneksel ekolojik bilgilerinin araştırılması*. İstanbul: Hiper.
- Derinöz, B. (2022). Yer, yersizlik ve geleneksel ekolojik bilgi. *Kazdağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, (ed.: M. Ali Yolcu), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Karabaşa, S. (2022). Geleneksel bilginin kültürel bütün içindeki yeri ve yaşamsal önemi. *Kazdağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, (ed.: M. Ali Yolcu), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Karakaya, H. (2016). Geleneksel ekolojik bilginin hayata yansımaları: Afyonkarahisar yöresinde doğal yöntemlerle yoğurt yapma teknikleri. *Kazdağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, (ed.: M. Ali Yolcu), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Karaoğlu, M. (2011). Ziraî meteorolojik açıdan Iğdır iklim etüdü. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 97-104,
- Koç, Y. (2022). Geleneksel ekolojik bilgi: Küresel ısınma için dersler. *Kazdağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, (ed.: M. Ali Yolcu), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Ankara: Grafiker.

- Nedelcheva, A.- Doğan, Y (2011). Usage of plants for weather and climate forecasting in Bulgarian folk traditions. *Indian Journal of Tradition Knowledge*, 10 (1), 91-95.
- Özdemir, N. (2022). Geleneksel ekolojik bilginin markalaşması. *Kazdağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi*, (ed.: M. Ali Yolcu), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Rai, S. C.- Mishra, P. K. (2023). Traditional ecological knowledge and resource management: A conceptual framework. *Traditional Ecological Knowledge and Resource Management in Asia*. Switzerland: Springer.
- Yolcu, M. A. - Aça, M. (2019). Geleneksel ekolojik bilgi ve folklor. *Folklor/Edebiyat*, 25 (100), 861-871.
- Yolcu, M. A. (2023). Çanakkale kıyı balıkçılığına dair geleneksel ekolojik bilgi. *Uluslararası Deniz ve Kıyı Sempozyumu 5-7 Ekim. Muğla Bildiri Kitabı*, (ed.: M. Naci Önal- Nebi Özdemir), 265-272, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Yolcu, M. A. vd. (2023). *Homo naturalis: İnsan ve geleneksel ekolojik bilgi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Hüseyin Çibik, Iğdır/Tuzluca 1962, ilkokul mezunu, çiftçi. (Görüşme: 30.05.2024)
- KK-2: Mehmet Çibik, Iğdır/Tuzluca 1963, okuryazar değil, çiftçi. (Görüşme: 30.05.2024)
- KK-3: Hamit Çibik, Iğdır/Tuzluca 1953, okuryazar değil, çiftçi. (Görüşme: 30.05.2024)
- KK-4: Sevda Karasu, Iğdır/Aralık 1971, lise mezunu, ev hanımı. (Görüşme: 30.05.2024)
- KK-5: Özgül Kumtepe, Iğdır/Aralık 1950, okuryazar değil, ev hanımı, (Görüşme: 30.05.2024)
- KK-6: Sevinç Çataloğlu, Iğdır/Merkez, 1981, ön lisans mezunu, memur. (Görüşme: 31.05.2024)
- KK-7: Tansu Güner, Iğdır/Merkez 1992, ön lisans mezunu, muhasebeci. (Görüşme: 31.05.2024)
- KK-8: Hacı Cafer Oktay, Iğdır/Küllük Köyü 1932, ilkokul mezunu, çiftçi. (Görüşme: 01.06.2024)
- KK-9: Güler Özbey, Iğdır/Melekli Beldesi 1973, lisans mezunu, memur. (Görüşme: 01.06.2024)
- KK-10: Besime Okçu, Iğdır/Suveren Köyü 1960, okuryazar değil, ev hanımı. (Görüşme: 01.06.2024)
- KK-11: Zöhre Başal, Iğdır/Melekli Beldesi 1962, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme: 03.06.2024)
- KK-12: Yılmaz Alagöz, Iğdır/Merkez 1970, lise mezunu, memur. (Görüşme: 03.06.2024)
- KK-13: Sevgi Sonokçu, Iğdır/Taşburun Köyü 1970, lise mezunu, hemşire. (Görüşme: 03.06.2024)

KK-14: Tercan Bağca, İğdir/Melekli Beldesi 1968, okuryazar değil, ev hanımı. (Görüşme: 05.06.2024)

KK-15: Zehra Bağca, İğdir/Melekli Beldesi 1942, okuryazar değil, ev hanımı. (Görüşme: 05.06.2024)

KK-16: Günay Akyüz, İğdir/Merkez 1937, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme: 05.06.2024)

KK-17: İbrahim Anga, İğdir/Melekli Beldesi 1976, ilkokul mezunu, çiftçi. (Görüşme: 07.06.2024)

KK-16: Şehnaz Alak, İğdir/Melekli Beldesi 1969, ilkokul terk, ev hanımı. (Görüşme: 07.06.2024)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşığıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: İğdir Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığının 29.05.2024 tarih ve 2024/17 sayılı toplantısının E-37077861-900-138869 nolu kararıyla alınmıştır./ *It was taken with the decision numbered E-37077861-900-138869 of the meeting dated 29.05.2024 and numbered 2024/17 of İğdir University Scientific Research and Publication Ethics Committee.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.*